

УДК 37.015.3

Б 82

Зоряна БОРИСЕНКО

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ВИЗНАЧЕННЯ ГОТОВНОСТІ ДИТИНИ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

У статті проаналізовано феномен “психологічної готовності до навчання у школі”. Основна увага зосереджена на умовах, вимогах та процедурних аспектах проведення діагностичного обстеження дітей. Розкрито зміст взаємодії психолога з батьками дитини, що йде до школи. Обґрунтовано необхідність забезпечення комплексного психологічного супроводу дитини при вступі до школи з урахуванням педагогічних і соціально-психологічних умов, які дають їй можливість успішно функціонувати і розвиватися в шкільній системі взаємин.

Ключові слова: психологічна готовність до навчання у школі, психологічний супровід, процедура дослідження, психодіагностичні методики, консультування батьків.

В умовах реформування системи освіти України особливого значення набувають питання психологічного забезпечення навчально-виховного процесу, виявлення труднощів, проблем та умов індивідуального розвитку особистості, розвиток її творчих здібностей. Психологічний супровід як технологія роботи шкільного психолога ґрунтується на всебічному вивченні проблемних зон, які за умови своєчасної корекційно-розвивальної та консультативно-просвітницької роботи можуть отримати позитивні вектори розвитку. Особливо важливого значення питання супроводу розвитку школяра набувають на етапі адаптації до навчання в школі.

Успішна адаптація першокласників до умов шкільного середовища значною мірою визначається рівнем їхньої психологічної готовності до навчання в школі. Важливість

проведення діагностико-корекційної роботи на етапі переходу з дошкільного у шкільне середовище вже не викликає сумнівів. Однак у контексті сучасних підходів до питань психічного розвитку особистості у перехідні періоди, відповідно до існуючої парадигми психологічного забезпечення навчально-виховного процесу, виникає необхідність переглянути ті підходи до організації роботи психолога у школі, які панували впродовж тривалого часу і визначали сутність психологічної допомоги. Йдеться про те, що розробка гуманітарної парадигми у навчально-виховному процесі та поява нової моделі діяльності психологічної служби освіти – супроводу – детермінує потребу у науково-обґрунтованому підході до конкретних напрямів діяльності психолога загалом та психологічного супроводу при проведенні визначення готовності дітей до навчання в школі зокрема.

Дослідження цих питань пов'язано з реалізацією Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті [7].

У дослідженні готовності дітей до шкільного навчання накопичений значний досвід. Детально проаналізовано її зміст (Л.І. Божович [2], Г.Г. Кравцов [5]), основні структурні компоненти (Н.Й. Гуткіна [4]), окремі критерії готовності дитини до школи: спілкування дитини-дошкільника (О.Є. Кравцова [6]), врахування рівня її розумового розвитку (Л.С. Виготський [3]). Не оминули науковці і питання діагностики цього психологічного феномену [8], [9]. Аналіз публікацій дає підставу стверджувати, що важливим моментом у дослідженні перехідного періоду життя дитини є взаємовплив двох вікових періодів, адже ознаки попереднього створюють основу для виникнення нового. Так, Д.Б. Ельконін [10] вказував, що при вивченні дитини необхідно враховувати як новоутворення дошкільного віку, так і початкові форми діяльності наступного вікового періоду. Незважаючи на такий ґрунтовний підхід, на сучасному етапі розвитку психологічної науки виникла потреба у системному підході до психологічного супроводу визначення готовності дитини до школи, забезпечення цілісності роботи психолога з дітьми та їхніми батьками.

У зв'язку з цим **метою статті** є розкриття моделі психологічного супроводу організації та проведення вивчення готовності дітей до навчання у школі із врахуванням тих умов,

які дають можливість школярам успішно розвиватися, навчаючись і виховуючись.

Психолог здійснює супровід розвитку школяра впродовж його навчання в школі. Починається цей процес на етапі визначення готовності дитини до засвоєння нової для неї позиції – “внутрішньої позиції школяра” (Л.І. Божович [2]).

Процедура визначення психологічної готовності до школи може бути різною і залежить від умов, у яких працює психолог. Оптимальним було б проведення обстеження дітей у дитячому садку у квітні – травні. Це пояснюється тим, що програма обстеження не повинна проводитися з дітьми меншими 5,5 року [1]. Батьків обов’язково ознайомлюють з типами завдань, які будуть ставитися дитині на співбесіді. Наприклад, дитина повинна вміти: 1) відтворювати зразок; 2) працювати за правилом; 3) викладати послідовність сюжетних картинок і скласти розповідь; 4) розрізнити окремі звуки в словах.

Незалежно від місця проведення обстеження, при його організації необхідно враховувати такі вимоги:

- психолог керується у роботі основними нормативно-правовими документами, які регулюють прийом дітей до загальноосвітнього навчального закладу;

- тривалість психологічного обстеження не повинна перевищувати 30 хвилин, оскільки діти такого віку зберігають оптимальний рівень розумової працездатності саме впродовж цього часу;

- доцільною є попередня поінформованість батьків про поняття “психологічна готовність до школи” та основну мету проведення психологічного дослідження дітей. Особистість дитини та її інтереси є найвищою цінністю при проведенні такої роботи;

- обстеження може відбуватися у присутності батьків (винятки вводяться тільки для двох методик: “Будиночок” та “Визначення домінування пізнавального чи соціального мотивів” (батьки можуть відволікати дітей, або несвідомою реплікою вплинути на її вибір);

- обстеження може проводитися в один прийом або, якщо дитина працює дуже повільно, в два;

– якщо обстеження під час прийому до школи проводиться з метою відбору найбільш розвинутих дітей у класи або школу з ускладненою програмою навчання (йдеться про спеціалізовані навчальні заклади), другий етап відбувається у присутності комісії з учителів (а якщо є можливість – логопеда). Після закінчення обстеження батьків повідомляють, що конкурсна комісія винесе своє рішення за результатами обстеження після того, як співбесіду пройдуть усі діти;

– результати психодіагностичного дослідження обов'язково повідомляються користувачам результатів у вигляді: психологічної просвіти серед батьків, вихователів; методичних рекомендацій для вихователів ДНЗ при підготовці дітей до школи, надаючи які психолог повинен бути впевненим, що ця інформація не буде використана проти дитини; в узагальненому вигляді як статистичні дані про кількість неготових дітей до школи на нараді, семінарі для працівників психологічної служби.

При прийомі дитини до школи психолог, насамперед, проводить бесіду з батьками (без дитини), а також ознайомлюється з історією розвитку дитини за медичною картою.

У бесіді з батьками психолог з'ясовує: стан здоров'я батьків (зокрема матері під час вагітності та пологів); історію раннього розвитку та стан здоров'я дитини; склад сім'ї; освіту та рід занять батьків; особливості сімейного виховання та наявність труднощів у цьому; специфіку сімейних взаємин, стосунки між батьками та дітьми; режим дня дитини, її захоплення, улюблені заняття. Цікавиться, яку додаткову інформацію хотіли б повідомити батьки.

Певний рівень пізнавальної та соціальної зрілості дитини, необхідний для успішного засвоєння програмного матеріалу та гармонійного розвитку особистості, визначають як психологічну готовність до навчання [2], [4], [5]. Саме така готовність і визначається при першій співбесіді з дитиною. Ефективність первинної діагностики визначається умінням психолога встановити безпосередній контакт з дитиною, створити умови психологічної захищеності та співпраці. Завдання діагностичного етапу повинні сприйматися дитиною як гра. Уміле заохочення психологом вдалих дій та відповідей дитини (“Молодець, правильно розклав малюнки”, “Подумав і вже знаєш, як треба відповідати”, тощо)

сприяє зникненню напруженості, формуванню мотивації до успіху у майбутнього школяра. Навіть коли дитина помиляється, її необхідно налаштовувати на успіх, віру в свої сили: “Ось тут ти трошки помилився, подумай добре, і ти виправиш помилку”.

Під час співбесіди діагностуються уявлення дитини про навколишній світ, ставлення до школи, рівень розвитку мислення та мови, образних уявлень, зорово-моторної координації (дрібні і великі рухи).

Бесіда дає можливість визначити особистісну готовність дитини до школи. Включає вона нескладні запитання на близьку до життєвих інтересів дитини тему. Результати відповідей враховуються під час загального висновку про її готовність чи неготовність до навчання у школі.

Після бесіди психолог пропонує дитині виконати діагностичні завдання. При створенні блоку психодіагностичних методик слід враховувати: вікові особливості розвитку 5 – 6-річної дитини; валідність психодіагностичних методик; інформативність результатів дослідження, що передбачає діагностику вихователів, батьків та самої дитини; зручність та доступність обробки методик; наявність стимульного матеріалу; наявність бланків для фіксації результатів; можливість використання методик практичними психологами різного професійного рівня.

Метою діагностики психологічної готовності до школи є:

- розуміння особливостей психічного розвитку дітей з метою визначення індивідуального підходу до них у навчально-виховному процесі;
- виявлення дітей, не готових до шкільного навчання, з метою проведення з ними розвивальної роботи, спрямованої на профілактику шкільної неуспішності і дезадаптації;
- розподіл майбутніх першокласників за класами відповідно до “зони найближчого розвитку”, що дасть змогу кожному з них розвиватися в оптимальному для нього режимі;
- реалізація наступності у роботі дошкільної та початкової ланок шкільної психологічної служби;
- забезпечення комплексного підходу при визначенні готовності дитини до навчання у школі;
- відтермінування на один рік початку навчання дітей, не готових до школи (лише діти шестирічного віку), з якими

необхідно проводити заняття за спеціальними розвивальними психологічними програмами до початку систематичного навчання у школі.

Враховуючи особливості інформації, яку необхідно отримати психологу для планування подальшої роботи з дитиною, вважаємо, що процедура діагностики повинна включати 6 етапів:

I. Підготовчий (роз'яснювальна робота з батьками й вихователями, збір інформації про дітей, планування діагностичних проб, знайомство з дітьми, анкетування батьків).

II. Групова діагностика (“Графічний диктант”, “Графічна проба”, “Малюнок школи”, соціометрія).

III. Індивідуальне обстеження (тест “10 слів”, тести “4-й зайвий”, “Драбинка”, “Зоровий аналіз”, експертна оцінка).

IV. Обробка результатів, складання психодіагностичного висновку, побудова індивідуального профілю готовності дитини до школи, заповнення психолого-педагогічної характеристики.

V. Групове та індивідуальне консультування батьків і педагогів.

VI. Корекційно-розвивальна робота з дітьми.

Залежно від вибору тієї чи іншої концепції готовності дитини до шкільного навчання, обираються основні її критерії та методики для їхнього діагностування. Але слід пам'ятати, що показником готовності дитини до шкільного навчання виступає комплекс якостей і характеристик, які свідчать про досягнення в розвитку дитини [8]. Ці показники слід розглядати як діагностичну основу навчальної, розвивальної та виховної діяльності вчителів у першому класі.

Стандартна психодіагностична процедура припускає проведення 12 методик, 4 з яких виконуються групою (тривалість обстеження кожної становить 15 – 20 хв.), 6 – у ході індивідуального обстеження (тривалість обстеження 30 – 40 хв.), 2 – проводяться у формі експертної оцінки рівня розвитку певної якості вихователями групи. Додатково можуть бути використані ще три методики: “Орієнтовний тест шкільної зрілості Керна-Йірсека”, “Малюнок родини”, стандартна бесіда Нежнкової [8]. При побудові індивідуального профілю результати цих тестів не використовуються, але можуть бути корисними для заповнення

характеристики й визначення оптимальної програми початкового навчання для цієї дитини.

Відповідно до розробленої програми психологічного супроводу вивчення готовності дітей до навчання у школі, нами було обстежено 20 дітей, з них 35% діти 5,5 – 6 років, 65% – 6 – 7 років.

У ході дослідження дітям додатково пропонувався тест Керна-Йерасека, завдання якого дають змогу виявити такі особливості розвитку кожної дитини, як: словниковий запас; загальний кругозір; сформованість бажання бути учнем і уміння підпорядковувати свої дії правилам; уміння слухати і точно виконувати завдання; уміння виконувати завдання за наочним зразком; рівень довільної уваги; особливості розвитку розумових операцій (виділення закономірностей та істотних ознак предметів і явищ, узагальнення, аналіз фактів, встановлення логічних зв'язків).

Відомо, що якість виконання дитиною завдань залежить від того, наскільки вона відчуває себе природно і невимушено. Для цього була створена атмосфера доброзичливості, в якій дитина не боялася б помилитися. Інструкція до завдань подавалася у формі правил, а експериментатор був репрезентований як партнер по грі. Якщо дитина була стурбована, боялася відповідати, то експериментатор емоційно підтримував її, висловлював впевненість, що вона добре виконує завдання.

Аналіз найважливіших параметрів готовності дітей до школи (розвиток мислення, мови, просторових та початкових математичних уявлень) показав, що суттєвої різниці у досліджуваних показниках не виявлено. Спостерігаються загальні тенденції у розвитку готовності дітей до навчання в школі. Зокрема виявлено високий рівень розвитку грамоти. 15% дітей добре читають, деякі навіть вільно і швидко. Правильно розподіляють слова на склади. Усвідомлюють, що речення складаються зі слів, слова – з літер. Роблять звуковий аналіз слів.

Діти достатньою мірою підготовлені до оволодіння письмом. У них добре розвинена дрібна моторика: у 15% дітей, що вступають до школи, рухи впевнені, вони швидко та легко зупиняють руку, вільно повертають її у потрібному напрямку. У 30% дітей було констатовано несформованість складних координаційних рухів руки і графічних рухів.

Водночас мовлення дітей, що ідуть до школи, розвинене недостатньо – 20% з них потребують допомоги логопеда. Діти іноді використовують слова, не усвідомлюючи їхніх значень, що вказує на недостатньо високий рівень образного мовлення. Словниковий запас бідний епітетами, порівняннями, метафорами, антонімами, синонімами. Недостатньо розвинене монологічне мовлення. Четверть дітей незважаючи на те, що добре читають, відчувають труднощі з побудовою елементарної розповіді за малюнком.

Близько 35% дітей відзначаються сповільненим темпом діяльності.

Схожа ситуація з рівнем розвитку елементарних математичних уявлень. Хоча навичками рахунку володіють більшість дітей, лише третя частина з них розуміють співвідношення між предметами та їхніми частинами.

Особливі труднощі викликають у дітей, що вступають до школи, вправи на орієнтацію у просторі (55% дітей). Виконуючи завдання на визначення понять: ліворуч – праворуч, угору – вниз, уперед – назад, середина діти помиляються, часто намагаються просто вгадати правильну відповідь. Зрозуміло, що вони засвоїли відношення між предметами, виходячи з особистої позиції (початок відліку – власна особа). Вони не розуміють, що зі зміною точки відліку змінюється відношення: те, що було ліворуч, стає праворуч, що було попереду, опиняється позаду. Вони не володіють вмінням вільно пересувати точки відліку.

Відзначається недостатній вольовий розвиток дітей. Не всі вони готові до зміни ігрової діяльності на навчальну, до нових взаємин з дорослими, які виявляються у тому, чи готова дитина прийняти на себе нову соціальну позицію – “позицію учня”. Тобто, чи розуміє вона умовність навчальної ситуації, чи бачить ту внутрішню позицію, яку займає дорослий в стосунках з нею, чи здатна перебувати в умовно-рольових стосунках з дорослим (“учитель – учень”). Адже успіх навчання в школі багато в чому залежить від того, наскільки правильно діти розуміють професійну роль і позицію, яку займає вчитель. Якщо рівень довільності низький, то дитина не в змозі сприйняти навчальне завдання у специфічному його значенні. Недостатній розвиток довірливої поведінки спостерігається у чверті досліджуваних дітей, їм важко зрозуміти нову позицію дорослого. Дитина не може збагнути, що

питання дорослого мають умовний характер, і відповідати на них необхідно відповідним чином. Для дитини, передовсім, важлива “правильність” відповідей, а не дотримання ігрових правил.

Важливим моментом психологічного супроводу дитини у школі є реєстрація результатів обстежень. Вони заносяться у карту психічного розвитку дитини, яку для запобігання витоку інформації шифрують. Перша сторінка з формальними даними про дитину (прізвище, ім'я, дата народження, відомості про родину, клас) зберігається окремо. На ній, як і на інших частинах психологічної карти, вказується шифр, ключ до якого зберігається у психолога. Для забезпечення постійного супроводу змін психічного розвитку дитини заповнюється таблиця “Зведені дані про роботу з дитиною”. Записи в ній ведуться впродовж усього часу перебування учня в школі.

Результати діагностичного блоку програми вивчення готовності дитини до шкільного навчання дають змогу визначити його спрямованість, особливості індивідуального підходу до дитини у навчально-виховному процесі, укомплектувати спеціалізовані та диференційовані класи.

За наслідками діагностики проводяться групові або індивідуальні консультації для батьків. Групова консультація проводиться у формі батьківських зборів, на яких батькам повідомляється корисна інформація щодо організації життя дитини в останні місяці перед початком шкільних занять. Можна рекомендувати батькам методичне забезпечення психологічного супроводу дітей 6-річного віку при вступі до школи “Я хочу, я можу, я буду добре вчитися. Домашній учитель для дбайливих батьків”. Треба організувати також індивідуальне консультування батьків, чії діти показали низькі результати в процесі обстеження і можуть зазнавати труднощів у навчанні.

Психолог ознайомлює вчителя з тими категоріями майбутніх школярів, які прийдуть до першого класу. Разом з учителем психолог визначає, як допомогти першокласникам адаптуватися до нових умов життя. На психолого-педагогічному консиліумі в школі обговорюється рівень підготовленості дітей до навчання і шляхи забезпечення диференціації у навчально-виховному процесі.

Отже, результати проведеного дослідження вказують на необхідність комплексного підходу до прогностики, діагностики

реального стану підготовленості дитини до шкільного життя з метою вчасної корекції та допомоги їй у здобутті нового соціального статусу. У цьому контексті програма психологічного супроводу стосується всіх учасників освітнього процесу, а отже, надає можливість учителям розв'язувати свої професійні проблеми, дітям – успішно адаптуватися до шкільного середовища, батькам – допомогти дитині у цьому процесі.

Подальші наукові розвідки пов'язуються нами з розробкою та апробацією спеціальної програми корекційно-консультативної роботи у загальній системі психологічного супроводу дітей, що вступають до школи.

Література

1. Артемова Л. Щоб дитина хотіла і вміла вчитися / Людмила Артемова // Дошкільне виховання. – 2000. – № 5. – С. 6–7.
2. Божович Л.И. Психологические вопросы готовности ребенка к школьному обучению // Вопросы психологии ребенка дошкольного возраста / [сб. науч. трудов / науч. ред. А.Н. Леонтьев, А.В. Запорожец]. – М. : Академия, 1995. – С. 132–142.
3. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Лев Семенович Выготский; [Под ред. В.В. Давыдова]. – М. : Педагогика, 1991. – 479 с.
4. Гуткина Н.И. Психологическая готовность к школе / Нина Иосифовна Гуткина. – М. : НПО “Образование”, 1996. – 160 с.
5. Кравцов Г.Г. Шестилетний ребенок : психологическая готовность к школе / Геннадій Кравцов, Елена Кравцова. – М. : Знание, 1987. – 80 с.
6. Кравцова Е.Е. Психологические проблемы готовности детей к обучению в школе / Елена Евгеньевна Кравцова. – М. : Педагогика, 1991. – 152 с.
7. Національна доктрина розвитку освіти. – Офіц. вид. // Офіційний Вісник України. – 2002. – № 16 від 03.05.2002. – Ст. 860. – (Бібліотека офіційних видань).
8. Руководство практического психолога. Готовность к школе : развивающие программы / [И.В. Дубровина, А.Д. Андреева, Т.В. Вохмянина и др.]. – [2-е изд.]. – М. : Академия, 1995. – 128 с.
9. Шванцара Й. Диагностика психического развития / Йозеф Шванцара; [пер. с чешск.; Общ. ред. Г.А. Овсянникова]. – Прага : Авиценум, 1978. – 388 с.
10. Эльконин Д.Б. Некоторые вопросы диагностики психического развития детей // Диагностика учебной деятельности и интеллектуального развития детей / [сб. науч. трудов / науч. ред. Д.Б. Эльконин, Л.А. Венгер]. – М. : НИИ ОПД, 1981. – С. 41–50.

Борисенко Зоряна. Психологическое сопровождение определения готовности ребенка к обучению в школе. В статье проанализирован феномен “психологической готовности к обучению в школе”. Основное внимание сосредоточено на условиях, требованиях и процедурных аспектах проведения диагностического обследования детей. Раскрыто содержание взаимодействия психолога с родителями ребенка, поступающего в школу. Обоснована необходимость обеспечения комплексного психологического сопровождения ребенка при поступлении в школу с учетом педагогических и социально-психологических условий, позволяющих ему успешно функционировать и развиваться в школьной системе отношений.

Ключевые слова: психологическая готовность к обучению в школе, психологическое сопровождение, процедура исследования, психодиагностические методики, консультирование родителей.

Borysenko Zoryana. Psychological accompaniment determination of child's readiness for studying at school. The phenomenon of “psychological readiness for studying at school” is analysed in the article. The main attention is paid to conditions, requirements and procedure aspects of diagnostic examination of children. The matter of interaction between psychologist and parents of a child who is going to school is revealed. Necessity of providing the complex psychological guidance of a child before going to school is substantiated in the article. This guidance is made on the base of pedagogical, social and psychological conditions that give a child an opportunity for successful functioning and development in the system of school interaction.

Keywords: psychological readiness for studying at school, psychological guidance, research procedure, psychological and diagnostic methods, consultation of parents.